OGRANICZENIA SWOBODY UMÓW W KSZTAŁTOWANIU STOSUNKU UBEZPIECZENIA NA CUDZY RACHUNEK

Zbigniew Długosz

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer
Polska

OGRANICZENIA SWOBODY UMÓW W KSZTAŁTOWANIU STOSUNKU UBEZPIECZENIA NA CUDZY RACHUNEK

Zbigniew Długosz

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej
profinfo.pl
księgarnia internetowa

Wolters Kluwer Polska

WARSZAWA 2017

Stan prawny na 1 stycznia 2017 r.

Recenzent
Dr hab. Mariusz Fras

Wydawca
Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący
Ewa Fonkowicz

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Bąk

Łamanie
Wolters Kluwer Polska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska SA, 2017

ISBN 978-83-8107-188-8
ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów 9

Wstęp 13

Rozdział I
Swoboda umów zobowiązaniowych i jej ograniczenia w świetle art. 353[1] kodeksu cywilnego 21
1. Pojęcie swobody umów zobowiązaniowych 21
2. Granice swobody umów 29
   2.1. Sprzeczność z właściwością (naturą) stosunku 30
   2.2. Sprzeczność z ustawą 47
   2.3. Sprzeczność z zasadami współżycia społecznego 67

Rozdział II
Umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek i relacje prawne wynikające z jej zawarcia 83
1. Charakter prawny umowy ubezpieczenia 83
2. Umowy odnoszące się do osób trzecich 91
   2.1. Umowa o świadczenie przez osobę trzecią 92
   2.2. Umowa o zwolnienie dłużnika od obowiązku świadczenia 96
   2.3. Umowa o świadczenie na rzecz osoby trzeciej 99
3. Umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek jako umowa na rzecz osoby trzeciej 106
4. Relacje między ubezpieczycielem, ubezpieczającym i ubezpieczonym 114
5. Ubezpieczenia grupowe 123

Rozdział III
Natura (właściwość) stosunku a cel i treść stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek 138
1. Kauzalny charakter umowy ubezpieczenia a natura stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek 138
2. Kauza a cel umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek 146
3. Interes ubezpieczeniowy w umowie ubezpieczenia na cudzy rachunek 151
4. Ograniczenia w stosowaniu konstrukcji pośrednich ubezpieczeń na cudzy rachunek 169
5. Ograniczenia w stosowaniu regresu ubezpieczeniowego w ubezpieczeniu na cudzy rachunek 184

Rozdział IV
Przepisy ustaw i zasady współżycia społecznego a treść i cel stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek 195
1. Ograniczenia w zakresie określania obowiązków i powinności ubezpieczonego 195
2. Ograniczenia wynikające z rozszerzonego zastosowania przepisów o niedozwolonych postanowieniach umownych 212
3. Ograniczenia w zakresie określania podmiotu uprawnionego do wskazania uposażonego 220
4. Ograniczenia wynikające z konieczności identyfikacji ubezpieczonego 225
5. Ograniczenia wynikające z przepisów o pośrednictwie ubezpieczeniowym i zasad współżycia społecznego 228
   5.1. Ograniczenia wynikające z reglamentacji działalności w zakresie pośrednictwa ubezpieczeniowego 228
   5.2. Ograniczenia dotyczące łączenia roli pośrednika ubezpieczeniowego i ubezpieczającego 251

Rozdział V
Zgoda na objęcie ochroną ubezpieczeniową a ograniczenia swobody w zakresie zmiany i rozwiązania umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek 260
1. Charakter prawny zgody na objęcie ochroną ubezpieczeniową 260
2. Odwołanie i zmiana zastrzeżenia w umowie ubezpieczenia na cudzy rachunek 266
3. Zmiana i odwołanie zastrzeżenia a zmiana i rozwiązanie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek 273
4. Ograniczenia w zakresie zmiany i rozwiązania umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek zawartej bez zgody lub wiedzy ubezpieczonego 283
5. Ograniczenia w zakresie zmiany lub rozwiązania umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek zawartej za zgodą ubezpieczonego 290

Zakończenie 309

Wykaz orzecznictwa 317

Bibliografia 321

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

dyrektywa 93/13	–	Dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. WE L 95, s. 29)
IDD	–	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z 20.01.2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz.Urz. UE L 26, s. 19)
IMD	–	Dyrektywa 2002/92/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 9.12.2002 r. w sprawie pośrednictwa ubezpieczeniowego (Dz.Urz. UE L 9, s. 3 ze zm.)
k.c.	–	ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2016 r. poz. 380 ze zm.)
Konstytucja RP	–	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	–	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 380 ze zm.)
k.s.h.	–	ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2016 r. poz. 1822)
nowelizacja z 2007 r.	–	ustawa z 13.04.2007 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 557)
nowelizacja z 2009 r.	–	ustawa z 13.02.2009 r. o zmianie ustawy o działalności ubezpieczeniowej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 341)

p.b.	–	ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 1988 ze zm.)
projekt ubezpieczeń grupowych	–	Projekt nowelizacji Kodeksu cywilnego z 28.11.2014 r. opracowany przez Komisję Kodyfikacyjną, dostępny na stronach komisji pod adresem http://bip.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/komisje-kodyfikacyjne/komisja-kodyfikacyjna-prawa-cywilnego/
projekt u.d.u.	–	projekt ustawy o dystrybucji ubezpieczeń, dostępny na stronach Rządowego Centrum Legislacji: https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12292805/12396267/12396268/dokument260463.pdf
Rekomendacja U	–	Rekomendacja U dotycząca dobrych praktyk w zakresie bancassurance, załącznik do uchwały Komisji Nadzoru Finansowego nr 183/2014 z 24.06.2014 r. (Dz.Urz. KNF poz. 12)
u.d.u.	–	ustawa z 22.05.2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. z 2015 r. poz. 1206 ze zm.; nie obowiązuje)
u.d.u.r.	–	ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. poz. 1844 ze zm.)
u.n.r.f.	–	ustawa z 21.07.2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym (Dz.U. z 2016 r. poz. 174 ze zm.)
u.p.u.	–	ustawa z 22.05.2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (Dz.U. z 2014 r. poz. 1450 ze zm.)
u.u.o.	–	ustawa z 22.05.2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2013 r. poz. 392 ze zm.)
VVG	–	niemiecka ustawa o umowie ubezpieczenia, Gesetz über den Versicherungsvertrag (Versicherungsvertragsgesetz), http://www.gesetze-im-internet.de

Wytyczne	–	Wytyczne dotyczące dystrybucji ubezpieczeń, załącznik do uchwały Komisji Nadzoru Finansowego nr 184/2014 z 24.06.2014 r. (Dz.Urz. KNF poz. 13)

Czasopisma i publikatory

AULFI	–	Acta Universitatis Lodziensis, Folia Iuridica
AUMCS	–	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUWr	–	Acta Universitatis Wratislaviensis
Dz.U.	–	Dziennik Ustaw
Dz.Urz. KNF	–	Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Finansowego
Dz.Urz. UE	–	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	–	Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
KPP	–	Kwartalnik Prawa Prywatnego
MoP	–	Monitor Prawniczy
MPB	–	Monitor Prawa Bankowego
OSA	–	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	–	Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSNC	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNC-ZD	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNP	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSP	–	Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Seria A
PA	–	Prawo Asekuracyjne
Pal.	–	Palestra
PB	–	Prawo Bankowe
PiP	–	Państwo i Prawo
PL	–	Przegląd Legislacyjny

PPH	–	Przegląd Prawa Handlowego
PPP	–	Przegląd Prawa Publicznego
Prok. i Pr.	–	Prokuratura i Prawo
PS	–	Przegląd Sądowy
PUG	–	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RU	–	Rozprawy Ubezpieczeniowe
Rz.	–	Rzeczpospolita
SC	–	Studia Cywilistyczne
WU	–	Wiadomości Ubezpieczeniowe
ZNUJ	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Inne

KNF	–	Komisja Nadzoru Finansowego
LEX	–	System Informacji Prawnej LEX
o.w.u.	–	ogólne warunki ubezpieczeń
SA	–	Sąd Apelacyjny
SN	–	Sąd Najwyższy
SO	–	Sąd Okręgowy
TK	–	Trybunał Konstytucyjny
UKNF	–	Komisji Nadzoru Finansowego
UOKiK	–	Ochrony Konkurencji i Konsumentów

WSTĘP

Ubezpieczenia na cudzy rachunek, w szczególności w formie ubezpieczeń grupowych, odgrywają bardzo istotną rolę na rynku ubezpieczeń. Wspomnieć można chociażby, że w 2015 r. zakłady ubezpieczeń na życie osiągnęły składkę przypisaną brutto z tytułu ubezpieczeń grupowych w wysokości 9,44 mld zł, co stanowiło około jednej trzeciej sumy składek przypisanych brutto przez tych ubezpieczycieli[1]. W szczególności ze względu na skalę zjawiska ubezpieczeń grupowych ich zastosowanie stało się w ostatnich latach przedmiotem szczególnego zainteresowania organów ubezpieczeniowych, które zwracały uwagę na licznie występujące na rynku nieprawidłowości w tym zakresie[2].

Ujmując rzecz w pewnym skrócie, można powiedzieć, że efektem tego zainteresowania było najpierw uchwalenie przez Komisję Nadzoru Finansowego Rekomendacji U[3] oraz Wytycznych dotyczących dystry-

[1] Dane według *Raportu o stanie sektora ubezpieczeń po IV kwartałach 2015 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2016, s. 9, dostępny na stronach KNF: https://www.knf.gov.pl/Images/sektor_ubezpieczen_IVkw_2015_tcm75-47027.pdf (dostęp: 31.10.2016 r.).

[2] Zob. w szczególności stanowisko UKNF w sprawie *bancassurance* z 21.02.2012 r., pismo dostępne na stronach KNF: https://www.knf.gov.pl (dostęp: 24.10.2015 r.); *Podstawowe problemy bancassurance w Polsce – raport Rzecznika Ubezpieczonych*, dokument dostępny na stronach Rzecznika Finansowego (dawniej Rzecznik Ubezpieczonych) pod adresem: http://rf.gov.pl (dostęp: 25.10.2015 r.).

[3] Rekomendacja U dotycząca dobrych praktyk w zakresie bancassurance, załącznik do uchwały Komisji Nadzoru Finansowego nr 183/2014 z 24.06.2014 r. (Dz.Urz. KNF poz. 12).

bucji ubezpieczeń[4], a w dalszej kolejności interwencja ustawodawcy, który w przepisach ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej[5] zawarł stosunkowo obszerną regulację dotyczącą ubezpieczeń na cudzy rachunek. Analiza Rekomendacji U, Wytycznych oraz przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej prowadzi do wniosku, że zarówno KNF, jak i ustawodawca za remedium na wspomniane nieprawidłowości uznali objęcie tego modelu ubezpieczeń ściślejszą regulacją szczegółową, w tym nałożenie na ubezpieczycieli i ubezpieczających licznych obowiązków informacyjnych. Rozwiązanie takie może budzić znaczne wątpliwości, zwłaszcza w zakresie oceny, czy zwiększenie ilości informacji otrzymywanych przez ubezpieczonych faktycznie przyczyni się do poprawy ochrony ich interesów, czy też głównym efektem tego działania będzie raczej skomplikowanie stanu prawnego oraz wiążące się z tym trudności w interpretacji licznych i nie zawsze spójnych przepisów.

Na gruncie powyższych wątpliwości warto zadać pytanie: czy umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek faktycznie jest konstrukcją wymagającą istnienia szczególnej i rozbudowanej regulacji prawnej? Niejednokrotnie można bowiem odnieść wrażenie, że część problemów związanych ze stosowaniem umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek wynika z niedostatecznego zrozumienia tej konstrukcji i rządzących nią prawidłowości, co prowadzi do tworzenia wokół niej coraz to nowych „obwolut" prawnych. Wydaje się przy tym, że znacznie lepszym rozwiązaniem niż rozbudowywanie kolejnych regulacji prawnych mogłoby się stać poddanie umowy ubezpieczenia bardziej dokładnej analizie na gruncie instytucji już istniejących i dobrze znanych prawu cywilnemu. Kwestia powyższa jest o tyle istotna, że pomimo dużego znaczenia ubezpieczeń na cudzy rachunek, całościowe opracowania dotyczące tej tematyki są nieliczne[6].

[4] Wytyczne dotyczące dystrybucji ubezpieczeń, załącznik do uchwały Komisji Nadzoru Finansowego nr 184/2014 z 24.06.2014 r. (Dz.Urz. KNF poz. 13).

[5] Ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. poz. 1844 ze zm.).

[6] Zob. np.: A.M. Kubiak, *Umowa ubezpieczenia na rzecz osoby trzeciej i na cudzy rachunek*, Bydgoszcz–Poznań 2008 oraz w znacznym zakresie M. Fras, *Umowa ubezpieczenia grupowego. Aspekty prawne*, Warszawa 2015. Spośród starszej literatury zob. przede wszystkim B. Hełczyński, *Ubezpieczenie na cudzy rachunek*, Kraków 1927.

Celem niniejszej pracy jest wykazanie, że ubezpieczenie na cudzy rachunek jest instytucją, na gruncie której ograniczenia swobody umów w sposób szczególny limitują swobodę kontraktową stron. Te szczególne ograniczenia zostały zidentyfikowane w zakresie możliwych sposobów kształtowania treści i celu trójpodmiotowego stosunku prawnego kreowanego przez tę umowę, a także w zakresie swobody jej zmiany i rozwiązania. W związku z tak określonym celem głównym w dalszych rozważaniach została podjęta próba analizy konstrukcji umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek przez pryzmat ograniczeń swobody umów określonych w art. 353^1 k.c. (niejako skonfrontowania tej konstrukcji z poszczególnymi ograniczeniami swobody kontraktowej). Realizacja celu głównego następowała także poprzez zrealizowanie następujących celów szczegółowych:

- określenie, czym właściwie jest umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek, a w szczególności – jak należy traktować tę umowę w świetle systematyki umów odnoszących się do osób trzecich oraz świadczeń ubezpieczyciela, a także jaki jest charakter relacji pomiędzy podmiotami stosunku prawnego powstającego w wyniku zawarcia tej umowy;
- ustalenie elementów zasady swobody umów, w których swoboda ta podlega ograniczeniom specyficznym dla umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek;
- określenie, w jaki sposób kryterium właściwości (natury) stosunku wpływa na możliwość kształtowania treści i celu stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek, a w szczególności – w jakim zakresie sposób ten jest ograniczany przez kauzalny oraz kompensacyjny charakter umowy ubezpieczenia;
- identyfikację przepisów ustanawiających szczególne ograniczenia w kształtowaniu treści i celu umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek i określeniu zakresu tych ograniczeń;
- określenie, czy zasady współżycia społecznego wpływają w sposób szczególny na dopuszczalność wykorzystywania konstrukcji umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek;
- ustalenie, czy z konstrukcją umowy ubezpieczenia związane są szczególne ograniczenia swobody kontraktowej w zakresie możliwości jej zmiany lub rozwiązania przez strony.

Niniejsza praca odnosi się przy tym wyłączenie do ograniczeń charakterystycznych dla umowy ubezpieczenia zawartej na cudzy rachunek, a kwestie związane z ograniczeniami swobody kontraktowej w typowej umowie ubezpieczenia są jedynie sygnalizowane[7]. Niniejsza praca nie obejmuje swoim zakresem tematyki ubezpieczeń morskich.

Wskazany powyżej zakres analizy i cele pracy zdeterminowały wewnętrzną systematykę pracy, którą podzielono na pięć rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest analizie poszczególnych ograniczeń swobody umów wskazanych w art. 353^1 k.c., które stanowią: natura stosunku, ustawa i zasady współżycia społecznego. W rozdziale tym badaniu podlegają znaczenia tych pojęć, a także rola odgrywana przez każde z nich. W ramach tej części pracy za szczególnie istotne zostało uznane określenie znaczenia kryterium natury (właściwości) stosunku, ze względu na fakt, że kryterium to nie tylko budzi znaczne wątpliwości w piśmiennictwie, ale również wydaje się wyjątkowo istotne w ramach analizy szczególnego rodzaju konstrukcji prawnej, jaką jest umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek. W rozdziale I została również dokonana identyfikacja elementów swobody umów charakterystycznych dla umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek, co pozwoliło określić pole rozważań prowadzonych w kolejnych rozdziałach.

W rozdziale II w pierwszej kolejności określony został charakter prawny umowy ubezpieczenia, co pozwoliło zidentyfikować świadczenia wypełniane przez ubezpieczyciela w ramach tej umowy. Określanie takich świadczeń oraz poddanie analizie występujących na gruncie prawa polskiego konstrukcji umów odnoszących się do osób trzecich pozwoliło odnieść się do kluczowej z punktu widzenia tematyki niniejszej pracy kwestii, tj. ustalenia, jak należy rozumieć konstrukcję umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek oraz jak na gruncie stosunku kreowanego przez tę umowę kształtują się relacje pomiędzy ubezpieczającym, ubezpieczonym i ubezpieczycielem. W rozdziale II odniesiono się również do budzącej liczne kontrowersje kwestii ubezpieczeń grupo-

[7] Ogólnie na temat swobody umów w umowie ubezpieczenia zob. w szczególności K. Malinowska, *Umowa ubezpieczenia w Europie bez granic*, Bydgoszcz–Warszawa 2008, s. 80 i n.

wych i stosunku zakresowego tego pojęcia do pojęcia ubezpieczenia na cudzy rachunek.

W rozdziale III dokonana została analiza sposobu, w jaki natura umowy ubezpieczenia wpływa na możliwość kształtowania treści i celu umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek. W tym celu w pierwszej kolejności odniesiono się do kwestii kauzalności umowy ubezpieczenia na gruncie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek i zestawiono pojęcie kauzy z zastosowanym na gruncie art. 353^1 k.c. pojęciem celu umowy. Następnie analizie na gruncie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek poddano fundamentalne dla współczesnego prawa ubezpieczeniowego pojęcie interesu ubezpieczeniowego. Pozwoliło to nie tylko odnieść się do budzących wiele kontrowersji sposobów praktycznego wykorzystania umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek, ale również przygotować grunt dla przeprowadzonej w dalszej części tego rozdziału analizy możliwości stosowania pośrednich ubezpieczeń na cudzy rachunek. W rozdziale tym odniesiono się również do kształtowania instytucji regresu nietypowego na gruncie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek.

Rozdział IV zawiera przede wszystkim analizę ustawowych ograniczeń swobody umów w kształtowaniu treści i celu umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek. Z jednej strony analizie poddano poszczególne normy wyznaczone przepisami Kodeksu cywilnego, takie jak odnoszące się do powinności ubezpieczonego, możliwość kształtowania umowy ubezpieczenia jako zawartej na rachunek osoby nieoznaczonej czy ograniczenia wyznaczane przez regulację o niedozwolonych postanowieniach umownych. Z drugiej strony badaniem objęto normy wynikające z przepisów o publicznoprawnym charakterze. Szczególną uwagę w tym zakresie poświęcono budzącej liczne kontrowersje kwestii ograniczeń w stosowaniu konstrukcji umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek, które mogą wynikać z przepisów o pośrednictwie ubezpieczeniowym. Analiza zawarta w tym rozdziale uzupełniona została ponadto o specyficzne ograniczenie, jakie na gruncie umowy na cudzy rachunek ustanawia kryterium zasad współżycia społecznego pod postacią zasady lojalności kontraktowej.

Rozdział V koncentruje się natomiast na kolejnym elemencie zasady swobody umów, jakim jest swoboda zmiany i rozwiązania umowy. W rozdziale tym podjęto próbę weryfikacji często wyrażanego w doktrynie poglądu o braku ograniczenia woli stron umowy ubezpieczenia zawartej na cudzy rachunek w zakresie jej zmiany lub rozwiązania. W tym celu w pierwszej kolejności analizie poddano charakter często występujących w praktyce oświadczeń ubezpieczonego składanych w związku z objęciem go ochroną na podstawie umowy ubezpieczenia zawartej na jego rachunek. Następnie odwołano się do występujących na gruncie regulacji umowy na rzecz osoby trzeciej pojęć odwołania i zmiany zastrzeżenia, w tym zbadano i zaproponowano sposób rozumienia tych pojęć na gruncie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek. Powyższe pozwoliło na odróżnienie przypadku objęcia ubezpieczonego ochroną ubezpieczeniową za jego zgodą od przypadku objęcia ubezpieczonego ochroną bez takiej zgody i na poddanie analizie ograniczeń swobody kontraktowej stron występujących w tych przypadkach.

W podsumowaniu zamieszczono wnioski wynikające z analizy problematyki będącej przedmiotem niniejszej pracy oraz ilustrujące realizację celów pracy, w szczególności postulaty dotyczące sposobów interpretacji obowiązujących przepisów.

W pracy zawarto stan prawny na dzień 1.01.2017 r., w szczególności uwzględniając zmiany w stanie prawnym dokonywane przepisami ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Ze względu jednak na fakt, że ustawa ta jest regulacją nową, zawarto również odesłania do przepisów uchylonej ustawy o działalności ubezpieczeniowej[8].

W ramach wstępu do niniejszej pracy należy poczynić jeszcze krótką uwagę o charakterze terminologicznym. Prawo polskie w zakresie określania podmiotu zawierającego umowy ubezpieczenia w ramach wykonywania działalności ubezpieczeniowej nie stosuje jednolitego nazewnictwa. Przepisy Kodeksu cywilnego określają stronę umowy ubezpieczenia zobowiązaną, w zakresie działalności swego przedsię-

[8] Ustawa z 22.05.2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. z 2015 r. poz. 1206 ze zm.); uchylona z dniem 1.01.2016 r.

biorstwa, do spełnienia określonego świadczenia w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku jako „ubezpieczyciela". Z kolei przepisy ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej czy ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym[9], czyli przepisy w zdecydowanej większości o publicznoprawnym charakterze, posługują się terminem „zakład ubezpieczeń", odnosząc go w zasadzie do przedsiębiorcy wykonującego działalność ubezpieczeniową. W związku z tym w niniejszej pracy obok przyjętego na gruncie prawa cywilnego pojęcia ubezpieczyciela będzie również stosowane pojęcie zakładu ubezpieczeń, w szczególności gdy będą omawiane regulacje prawne posługujące się tym pojęciem.

Dodatkowo, w celu ułatwienia prowadzenia wywodu i zwiększenia jego przejrzystości stosowane będzie również pojęcie dystrybucji ubezpieczeń, jako termin zbiorczy, pozwalający krótkim sformułowaniem objąć wszelkie działania prowadzące do objęcia ubezpieczonego ochroną ubezpieczeniową przez ubezpieczyciela, niezależnie od formy prawnej, jaką te działania przybierają. Pomimo że pojęcie to właściwe jest raczej dla nauk ekonomicznych i jego stosowanie w języku prawnym może budzić pewne wątpliwości, można przypuszczać, iż również w tym języku będzie ono musiało znaleźć swoje miejsce ze względu chociażby na posługiwanie się nim przez KNF w tekście Wytycznych, uchwalenie dyrektywy w sprawie dystrybucji ubezpieczeń[10] oraz związane z im-

[9] Ustawa z 22.05.2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (Dz.U. z 2014 r. poz. 1450 ze zm.).

[10] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z 20.01.2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz.Urz. UE L 26, s. 19) definiuje pojęcie dystrybucji ubezpieczeń jako „działalność polegającą na doradzaniu, proponowaniu lub przeprowadzaniu innych prac przygotowawczych do zawarcia umów ubezpieczenia, na zawieraniu takich umów lub udzielaniu pomocy w administrowaniu takimi umowami i wykonywaniu ich, w szczególności w przypadku roszczenia, w tym udzielanie informacji dotyczących jednej lub większej liczby umów ubezpieczenia na podstawie kryteriów wybranych przez klienta za pośrednictwem stron internetowych lub innych mediów oraz opracowanie rankingu produktów ubezpieczeniowych obejmującego porównanie cen i produktów, lub udzielanie zniżki od ceny umowy ubezpieczenia, gdy klient jest w stanie pośrednio lub bezpośrednio zawrzeć umowę ubezpieczenia za pośrednictwem stron internetowych lub innych mediów". Zob. też art. 5 ust. 1 projektu u.d.u.

plementacją tej dyrektywy prace nad projektem ustawy o dystrybucji ubezpieczeń[11].

[11] Zgodnie z informacjami znajdującymi się na stronach Rządowego Centrum Legislacji (http://www.legislacja.gov.pl/ , dostęp: 8.01.2017 r.) implementacja IDD do polskiego porządku prawnego ma nastąpić w drodze ustawy o dystrybucji ubezpieczeń, której projekt został opublikowany na tych stronach po raz pierwszy 6.12.2016 r. Termin implementacji IDD upływa 23.02.2018 r.

Rozdział I

SWOBODA UMÓW ZOBOWIĄZANIOWYCH I JEJ OGRANICZENIA W ŚWIETLE ART. 353[1] KODEKSU CYWILNEGO

1. Pojęcie swobody umów zobowiązaniowych

Zasada swobody umów zobowiązaniowych (swobody kontraktowej) została ustanowiona w art. 353[1] k.c., mającym charakter ogólnej normy kompetencyjnej[12]. Przepis ten stanowi, że strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego. Artykuł 353[1] k.c. został wprowadzony do polskiego systemu prawnego ustawą zmieniającą Kodeks cywilny z 28.07.1990 r.[13], która służyła realizacji pierwszego etapu reformy prawa cywilnego zmierzającej do dostosowania rozwiązań prawnych zawartych w kodeksie do zasad i wymagań gospodarki rynkowej. Przed wspomnianą nowelizacją zasada swobody umów wyprowadzana była w drodze argumentacji *a contrario*, w szczególności z przepisu art. 58 k.c.[14] Zasada ta znajduje również oparcie w Konstytucji RP[15]. Choć nie

[12] P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2013, s. 547; wyrok SN z 16.02.2001 r., IV CKN 244/00, OSNC 2001, nr 9, s. 138.

[13] Ustawa z 28.07.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. poz. 321).

[14] A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 353(1) Kodeksu cywilnego*, LEX/el. 2011, nb 1.

[15] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r., Dz.U. poz. 483 ze zm.

jest w niej wyrażona *expressis verbis*, należy uznać, że wynika z art. 31 Konstytucji RP, który gwarantuje wolności każdej jednostki, oraz z art. 22 Konstytucji RP, który gwarantuje wolność działalności gospodarczej[16].

Zasada swobody (wolności) umów jest wyrazem zasady autonomii woli stron i należy do naczelnych zasad prawa zobowiązań. Należy ją rozumieć jako kompetencję do kształtowania przez podmioty wiążących je stosunków prawnych w drodze umów[17]. Podmioty prawa cywilnego nie muszą więc poszukiwać kompetencji do zawarcia umowy o określonej treści i celu w przepisach szczególnych, lecz mogą zawrzeć dowolną umowę, o ile przepisy prawa nie wyłączają takiej możliwości[18]. Co więcej, z zasady swobody umów można wysnuć pewnego rodzaju domniemanie dopuszczalności zawarcia umowy o treści i celu określonym przez strony, a przeprowadzenie dowodu przeciwnego obciąża podmiot kwestionujący dopuszczalność zawarcia takiej umowy.

W orzecznictwie zwraca się przy tym uwagę na to, że jeśli zawarta umowa nie ingeruje w istotę zobowiązania, inne podmioty zewnętrzne nie powinny ingerować w treść wykreowanego przez tę umowę stosunku prawnego[19]. Zasadę swobody umów można traktować więc jako wyraz przekonania, że strony umowy najlepiej są w stanie ułożyć wiążący je stosunek prawny w sposób odpowiadający ich potrzebom, natomiast rola ograniczeń w tym zakresie powinna sprowadzać się do funkcji ochrony prawidłowości obrotu oraz interesów podmiotów danego stosunku. Strony kształtując stosunek umowny, nie są również związane normatywnymi typami umów, lecz mają do wyboru:

[16] M. Safjan [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2011, s. 1261 oraz przytoczone tam orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego.

[17] Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 126; podobnie A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2010, uw. 1 do art. 353^1 k.c.; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, s. 546; R. Trzaskowski, *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych*, Kraków 2005, s. 33–34; K. Góźdź, *Zawarcie umowy gwarancyjnej (art. 353^1 KC)*, cz. I, glosa do wyroku SN z 9.11.2006 r., IV CSK 208/06, MoP 2009, nr 2, s. 101.

[18] R. Trzaskowski, *Granice...*, s. 54–55.

[19] Wyrok SA w Szczecinie z 17.07.2014 r., III AUa 1181/13, LEX nr 1515287.

- przyjęcie bez jakichkolwiek modyfikacji określonego typu umowy uregulowanej normatywnie,
- zawarcie umowy nazwanej z jednoczesnym wprowadzeniem do niej pewnych odmienności, w tym również połączenie cech kilku umów nazwanych (umowy mieszane) lub
- zawarcie umowy nienazwanej[20].

Zakres swobody umów obejmuje możliwość określenia przez strony według swojego uznania zarówno treści, jak i celu umowy. Pojęcie celu umowy, w tym na gruncie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek, będzie jeszcze przedmiotem rozważań w dalszej części niniejszej pracy. W tym miejscu można jedynie wstępnie zaznaczyć, że pojęcie to, w znaczeniu użytym w art. 353^1 k.c., oznacza zamierzony przez strony lub co najmniej znany stronom stan rzeczy, który ma być zrealizowany w następstwie spełnionej umowy[21]. Z kolei pojęcie „treści" umownego stosunku zobowiązaniowego można zdefiniować jako wynikające z umowy istotne uprawnienia i obowiązki stron, dotyczące świadczenia i jego wykonania[22]. Treść stosunku kształtowana jest nie tylko przez samą umowę, chociaż stanowi ona jej główne źródło, ale również przez przepisy ustawy, zasady współżycia społecznego i ustalone zwyczaje (art. 56 k.c.)[23]. Warto jednak zauważyć, że pojęcia treści i celu nie mają charakteru całkowicie rozdzielnego, a rozróżnienie tych pojęć może być utrudnione. Cel określa się w prakseologii jako stan przyszły, przy czym przejście od stanu aktualnego do przyszłego nie jest na ogół jednoznacznie wyznaczone. Wiąże się on z intencją podmiotu dokonującego czynności, mającego na celu osiągnięcie określonego stanu rzeczy. Gdy

[20] Wyrok SN z 6.11.2002 r., I CKN 1144/00, LEX nr 74505; T. Wiśniewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Zobowiązania*, cz. 1, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 27; P.Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, s. 548; M. Safjan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, s. 1262; R. Trzaskowski, *Swoboda umów w orzecznictwie sądowym*, cz. 1, PS 2002, nr 3, s. 65.

[21] Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania...*, s. 129.

[22] T. Wiśniewski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 3, cz. 1, red. J. Gudowski, s. 28; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 113.

[23] A. Rzetecka-Gil, *Komentarz...*, nb 18–19; T. Wiśniewski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 3, cz. 1, red. J. Gudowski, s. 28; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo...*, s. 316; uchwała SN z 30.05.1990 r., III CZP 8/90, OSNC 1990, nr 10–11, poz. 124.

Zbigniew Długosz – doktor nauk prawnych; radca prawny; ukończył prawo na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz finanse i rachunkowość na Wydziale Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie; odbył aplikację radcowską przy Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Krakowie; ukończył International Study Program na Hochschule Pforzheim, uzyskując certyfikat z zakresu zarządzania międzynarodowego; posiada wieloletnie doświadczenie w obsłudze prawnej i szkoleniu podmiotów rynku finansowego; specjalizuje się w prawie ubezpieczeń gospodarczych, prawie usług płatniczych, prawie bankowym oraz prawie spółek.

Ubezpieczenia na cudzy rachunek, które najczęściej kojarzone są z ubezpieczeniami grupowymi, odgrywają bardzo istotną rolę na rynku ubezpieczeń. Celem publikacji jest zidentyfikowanie dopuszczalnych sposobów ukształtowania relacji prawnych między ubezpieczającym, ubezpieczonym i ubezpieczycielem w ramach tego rodzaju ubezpieczeń. W książce omówiona została sama konstrukcja umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek, specyfika relacji występujących między poszczególnymi podmiotami tej umowy oraz ograniczenia swobody umów w kształtowaniu tych relacji wyznaczane przez kryteria określone w art. 353^1 Kodeksu cywilnego, tj. kryteria zgodności z właściwością (naturą) stosunku, ustawą i zasadami współżycia społecznego.

Monografia uwzględnia nowe przepisy ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej, która weszła w życie 1.01.2016 r. Zawarta w ustawie regulacja ubezpieczeń na cudzy rachunek znacząco wpływa na dotychczasowy sposób wykorzystywania tej konstrukcji. Ze względu na krótki czas obowiązywania ustawy jej przepisy wciąż budzą poważne wątpliwości interpretacyjne. Publikacja dokonuje krytycznej analizy zagadnień kluczowych dla przedmiotu opracowania.

Książka przeznaczona jest dla osób związanych z rynkiem ubezpieczeń, w szczególności pracowników zakładów ubezpieczeń i pośredników ubezpieczeniowych, a także adwokatów i radców prawnych, sędziów oraz pracowników organów administracji zajmujących się sprawami z zakresu ubezpieczeń gospodarczych.

9788381071888 W01P01

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-8107-188-8

9 788381 071888

ZAMÓWIENIA:
INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

CENA 129 ZŁ (W TYM 5% VAT)